JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Byggnadsvårdsrapport 2021:19
Anders Franzén

Sofiakyrkan

Antikvarisk medverkan i samband med takomläggning,
Jönköpings stad i Jönköpings kommun, Jönköpings län, Växjö stift

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Byggnadsvårdsrapport 2021:19
Anders Franzén

Sofiakyrkan

Antikvarisk medverkan i samband med takomläggning, Jönköpings stad i Jönköpings kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Jönköpings läns museums dnr: 2019-204
Länsstyrelsens dnr: 433-7447-2019, 433-4995-2020

Rapport och foto: Anders Franzén
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2021

Innehåll

Inledning 5
Syfte 5
Historik 6
Beskrivning inför åtgärder 7
  Skifferytorna 7
  Takplåt 8
Vidtagna åtgärder 10
  Skiffertaket 10
  Plåtarbeten 13
    Tvärskeppen 13
    Takryggar 14
    Takkupor 15
    Takryttaren 15
    Rekonstruktion av dekorationer 17
    Trapptornstak 17
    Övriga plåtytor 18
  Dekorationers förgyllning mm 19
  Murning och murbehandling 19
  Fönster 19
  Kulturhistoriska iakttagelser 21
Sammanfattning 21
Administrativa uppgifter 22
  Arkiv 22
  Tryckta källor och litteratur 22

Bilaga

Bilaga 1. Materialspecifikation 23

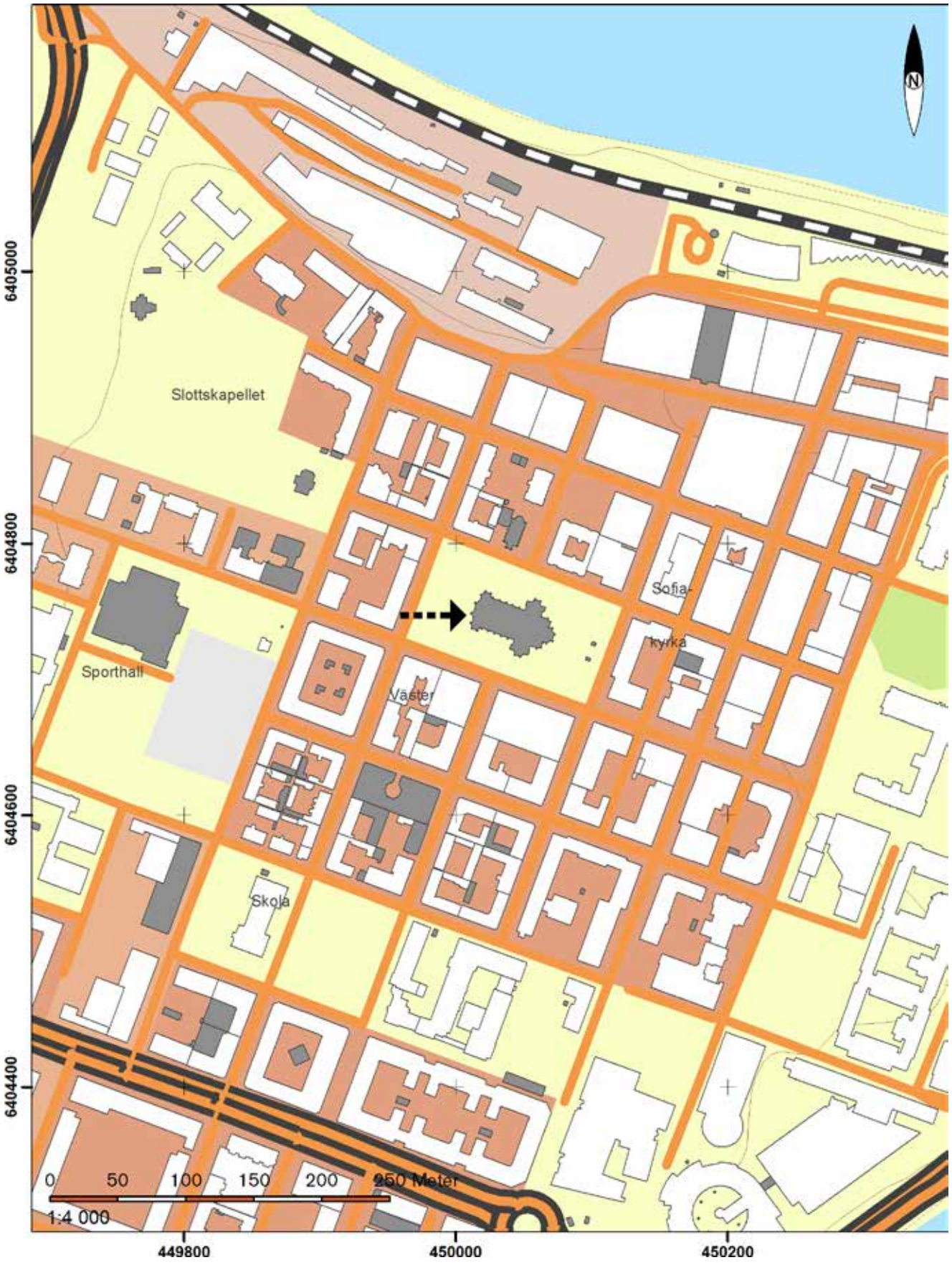

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

Länsstyrelsen lämnade tillstånd till omläggning av skiffer- och delar av plåttaken på Sofiakyrkan i Jönköping den 21 november 2019. Under arbetenas utförande föreslog församlingen att de ornament som tidigare suttit på kyrkans takryttare skulle rekonstrueras. Länsstyrelsen gav tillstånd till denna åtgärd den 3 september 2020. Besluten stadgar att arbetena skall följas av antikvarisk medverkan. Jönköpings församling har valt att anlita Jönköpings läns museum för antikvarisk medverkan. Handläggare har varit antikvarie Anders Franzén, som även sammanställt föreliggande rapport.

Arbetena genomfördes huvudsakligen under perioden februari till december 2020. Föreliggande rapport sammanfattar vad som framkom vid arbetena.

Syfte

Syftet med arbetena var att lägga om kyrkans skiffertak genom att återanvända så mycket av skifferplattorna som möjligt samt att byta ut de plåtdetaljer som finns i anslutning till skiffertaken.

Syftet med antikvarisk medverkan var att dokumentera de genomförda åtgärderna i allmänhet, men även att fånga upp eventuella kulturhistoriska iakttagelser. Eftersom en rekonstruktion av vissa ornament blev aktuell medförde detta att tidigare utseende skulle utredas och de nytillkommande detaljernas utformning diskuteras.

En av entréutbyggnaderna i kyrkans sydvästra del inför takomläggningen.

FAKTA
Antikvarisk medverkan

Antikvarisk medverkan innebär att en antikvarie deltar i en byggprocess. Denna medverkan kan omfatta rådgivning, deltagande i byggmöten och besiktningar, lämnande av detaljanvisningar, dokumentation och rapportering av byggnadshistoriska iakttagelser. Det är vanligen myndigheter som i sin tillståndsgivning beslutar att byggnadsarbeten skall följas av antikvarisk medverkan.

Kyrkobyggnaden inför takomläggningen. Större delen av plåtytorna lades om omkring 1960 och har en tydligt grönärgad yta.

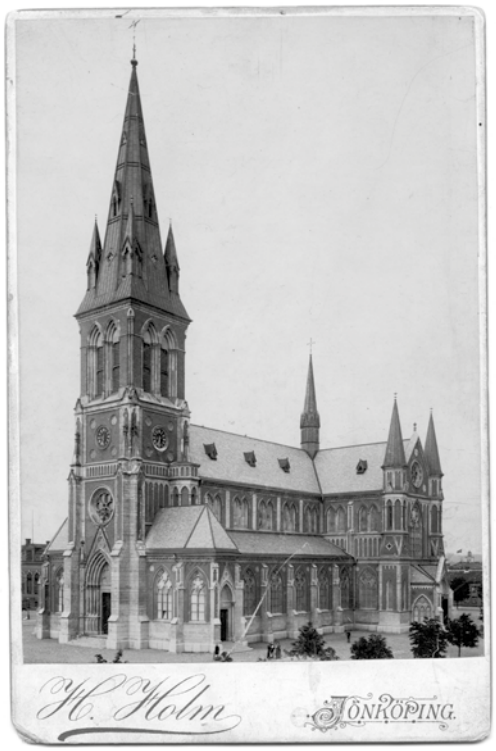

Äldre fotografi av Sofiakyrkan kort efter uppförandet. JLM.

Äldre fotografi av Sofiakyrkan några år efter uppförandet. JLM.

Historik

Under 1800-talet växte Jönköpings västra delar vilket gav upphov till en diskussion om att uppföra ytterligare en kyrka. År 1859 beslutades att en ny kyrka skulle byggas, men det skulle komma att dröja innan det genomfördes. År 1880 återuppväcktes frågan och kyrkans lokalisering diskuterades. Enligt den första stadsplanen för Västra förstaden bestämdes att den nya kyrkan skulle uppföras i närheten av nuvarande Per Brahegymnasiet och den intilliggande gatan gavs därför namnet Kyrkogatan. När platsen var vald utlystes en arkitekttävling till vilken det inkom fem förslag som skickades till Överintendentsämbetet i Stockholm för granskning. Alla förslag kom dock att förkastas av ämbetet, vilket istället uppdrog åt en av sina egna arkitekter att utarbeta nya ritningar för den nya kyrkan i Jönköping.

Arkitekt var Gustaf Dahl, som också ritade Kungliga bibliotekets nybyggnad och som 1883 utnämndes till professor i byggnadskonst vid Konstakademien. Dahls ritningar fastställdes 1884 och nybygget inleddes 1885, men då på platsen för det tänkta salutorget som istället fick flytta till det nuvarande Västra torget. Invigningen av kyrkan skedde i maj 1888 och kyrkan fick sitt namn efter den dåvarande drottningen Sofia.

En restaurering som främst berörde kyrkans interiör genomfördes 1952–1953 efter program av arkitekten Johannes Dahl i Tranås. Fönstren sågs, enligt uppgift, över och ersattes, men vad detta innebar är oklart. Det finns även noteringar som talar om att en exteriör ommålning genomfördes under samma tid under ledning av arkitekt Haakon Ahlberg.

Den interiöra restaureringen följdes 1960–1961 av en exteriör restaurering. För åtgärdsprogrammet stod arkitekten Lars Stalin i Jönköping, som utarbetade tämligen omvälvande förändringar av kyrkan. Arbetena omfattade en omspikning av de skiffertäckta takytorna samt reparationer av tornspiran. Kyrkans takavvattningssystem ersattes med ett nytt och en del andra plåtarbeten genomfördes. Fasaderna sågs över och vissa frostsprängda tegelpartier ersattes med puts som infärgades i en tegelröd kulör.

Den senaste utvändiga restaureringen genomfördes 2000–2002 under ledning av Lennart Dufvá på LD Service i Jönköping. Vid restaureringen blästrades fasaderna och lagades med stenlagningsbruk för att sedan åter avfärgas. Alla fönster sågs över och renoverades. Takytorna sågs över och skifferbeläggningen kompletterades. Vidare gjordes reparationer av plåttäckningarna och hela tornspiran lades om med ny kopparplåt.

Skiffer blev under andra halvan av 1800-talet och tidigt 1900-tal ett hållbart, men dyrbart takmaterial. I Jönköpings län är 13 skyddade kyrkobyggnader försedda med skiffertak. Detta kan jämföras med Kronobergs län som har 9 och Kalmar län som endast har 4, enligt Riksantikvarieämbetets inventering.

Beskrivning inför åtgärder

Sofiakyrkan är en nygotisk basilika. Den har en korsform med ett treskeppigt långhus, två enskeppiga korsarmar och ett flersidigt avslutat kor samt två intilliggande utbyggnader som inrymmer sakristian respektive S:t Peders kapell. Fasaderna är uppförda av rött tegel med vissa putsade ytor samt med en rik fasadornamentik i betong. Takytorna är belagda med skiffer med undantag för tornspiran, takryttaren och de mindre hörnspirorna som är klädda med kopparplåt i skivtäckning. Kyrkan vilar på en sockel av krysshamrad grå granit med en fasning mot muren. Tornets fasad är än rikare smyckad med spetsbågeformade dekorelement, rosettfönster, kolonner och prydnadsgavlar, så kallade vimperger, avfärgade i vitt och med fyllningar i tegelrött.

Utöver huvudentrén i väster har kyrkan fyra entréer, i söder och norr i respektive korsarm och i tornets sidofasader samt två invid koret.

Skifferytorna

Vad gäller skiffertakets ytor är de, som nämnts ovan belagda med skifferplattor. Dessa har en rundad nedre kant samt två hak för spikningen. Under de nedersta rundade plattorna ligger en rad av plattor med rak nedre kant för att skapa en rak distinkt nedre kant på skifferytan. De befintliga skifferplattorna bedöms komma från Ramkvilla respektive Glava. Skifferplattorna har något olika storlek. Störst format ligger på långskeppet och något mindre på koret och tvärskeppen. Mindre plattor ligger exempelvis på sakristian och S:t Peders kapell.

Vissa skifferplattor har en avvikande form eller färg och dessa har tillkommit vid senare renoveringar och kompletteringar.

Under skifferplattorna ligger ett lager av papp. Takbottnen består i sin tur av brädor, som ställvis är lagda på diagonalen.

Sektionsritning som visar interiören samt det södra transeptets västra fasad.

Ovan: Takbottnen på sidoskeppen bestod av diagonalställda brädor, papp och överst skifferplattorna. Till vänster: Taket på S:t Peders kapell strax söder om koret inför arbetena.

Ovan: Inför takomläggningen gav skiffermaterialet en tämligen enhetlig karaktär, men det förekom inblandning av plattor med annan karaktär.
Ovan till höger: Detalj av det södra sidoskeppets takfall med takets anslutning mot mittskeppets vägg.

Ovan: Takryttaren på huvudtaket inför plåtbytet. Skivtäckningen var inte konsekvent genomfört, men samtliga hakfalsar var förskjutna i olika grad.
Till höger: Takfoten på det södra sidoskeppet.

Takplåt

De plåttäckta ytorna i anslutning till skiffertaket är av olika karaktär. Vid takfoten finns en fotplåtskonstruktion som omfattar en fotränna och en bred vertikal plåtinklädnad som är synlig från mark samt raka stuprör med spetsiga krön. Hela plåtkonstruktionen utefter takfoten är av kopparplåt och från omkring 1960.

Tvärskeppets gavlar har mindre tornspiror som är klädda med kopparplåt i skivtäckning med förskjutna hakfalsar. Även tvärskeppens gavelkrön är helt klädda med kopparplåt som ligger i en vinkel över gavelmurarna. Vid korsmitten finns en takryttare som är konstfullt utformad och försedd med en spira av kopparplåt i skivtäckning med mestadels halvförskjutna hakfalsar. Det stora tornets tidigare balkonger är övertäckta av kopparplåt som ligger med mötande hakfalsar.

Långhusets och tvärskeppens stora takfall är försedda med takkupor som har sadeltak så att kupornas gavlar blir trekantiga. Dessa takkupor är helt klädda med kopparplåt.

De flesta plåtytor har en takbotten av brädor och papp, men på exempelvis gavelkrönen ligger plåten mot muren. På de mer konstfullt utformade plåtytorna, såsom takryttaren och takkuporna, motsvaras dessa former av likadana former i träunderlaget.

Där takytorna med skiffer möts i takryggar och nockar finns nockplåtar av koppar. Dessa utgörs av plåt som är vinklad över takryggen och spikade vid sidokanterna med kopparspik.

Ovan: En av huvudtakets takkupor med plåttäckning, förgylld treklöver vid gavelspetsen samt ett fönster med glas och sekundärt nät.
Till vänster: På norra och södra sidan av tornet finns flacka tak över trapptornen, vilka är förseda med plåttak, troligen omkring 1960. Dessa tak lades om vid arbetena.

Ovan: Skiffertakets anslutning mot transeptets tegelvägg var utförd med trappstegsformade uppvik.
Till vänster: Takryggarna på bland annat ingångsutbyggnaderna på tornets norra och södra sida var täckta med plåtar som spikats fast i kanterna, vilket gav en mindre stabil konstruktion.

Arbetena pågår i april 2020.

Ovan: Läggning av skifferplattorna pågår. Här kan man se hur haken sågats upp för att motverka att plattorna lossnar.
Till höger: För att genomföra en rationell omläggning lades skifferplattorna upp på konsoler. Plattorna transporterades aldrig ner till marknivån utan lagrades temporärt på ställningen.

Vidtagna åtgärder

Målet med arbetena var att lägga om kyrkobyggnadens skiffertak och att byta ut de befintliga detaljerna av kopparplåt som sitter i anslutning till skiffertaket mot ny kopparplåt. Tornspirans plåttak berördes inte av arbetena frånsett spirans fotrännor.

Skiffertaket

De befintliga skifferplattorna och underliggande takpapp demonterades etappvis takfall för takfall och lagrades på ställningen.

Efter demonteringen kontrollerades takbottenbrädorna och rötskadade delar byttes ut mot nya lika de befintliga. Rötskador, i regel gamla, påträffades oftast nära takfoten. De befintliga takbottenbrädorna säkrades med skruv mot underlaget.

På takbottnen lades 12 mm K-plyfa för att erhålla ett jämnt och fast underlag. Det fördes en diskussion om att lägga strö- och bärläkt under skiffern på de flacka taken på sidoskeppen, men detta gjordes inte bland annat eftersom höjden på takkonstruktionen skulle ha ändrats (ca 40 mm) för mycket i förhållande till mittskeppets yttervägg.

Alla takytor försågs med ny takpapp (Isola Isostark YEP 2500) innan skifferläggningen, förutom de flackare där svetsad ytpapp lades i stället (Ico Group 5500 FR).

Vid skifferläggningen skedde en sista sortering i samband med spikningen och läggaren knackade då på varje skifferplatta för att med hjälp av klangen avgöra om den var hel och användbar. För alla plattor gjordes en översyn genom att formatet kontrollerades och eventuellt justerades samt att haken för spikningen fördjupades med vinkelslip. Detta gjordes för att haken skulle vara tillräckligt djupa, så att de inte skulle glida ur spikarnas grepp. Spikarna var syrafast rostfri spik (BSAB, 3,5x50 mm).

På de takfall eller områden som bedömdes vara särskilt utsatta för vind säkrades skifferplattorna i de nedre kanterna med särskilda hakar. Detta gällde exempelvis de översta skifferraderna högst uppe vid taknockarna samt alla plattor på de flackare sidoskeppens takfall.

En del skifferytor avslutades mot en träkonstruktion och i dessa fall lades inskott in under plattorna för att förhindra vatteninträngning, se vidstående bild.

Ovan: För att motverka att vatten inte tränger in lades instickspåtar mellan skifferplattorna.
Till vänster: Skifferläggning pågår och haken fördjupas med hjälp av sågning.

Vid omläggningen fick en hel del skifferplattor kasseras. I upphandlingen ingick att 20 % av plattorna skulle behöva ersättas. Utfallet blev mer än så, ca 100 m^2. Som ersättningssten användes begagnade skifferplattor från Glava skifferbrott. På ett tidigt stadium beslutades att inte använda kompletteringsskiffer från Ramkvilla , även om sådant fanns bland det befintliga skiffret. Detta på grund av Ramkvillaskiffrets bristande hållbarhet. Kompletterings-

Ovan: Omläggning pågår på tornets södra portutbyggnad.
Till vänster: Kyrkans nock efter omläggning. De tre översta skiften av plattor är även fästade med speciella hakar eftersom vinden här kan bli påfrestande.

Ovan: Omläggningen pågår.
Ovan till höger: Mittskeppets södra takfall efter omläggning av såväl skifferplattor som kopparplåt.
Nedan till höger: Sidoskeppets omlagda skifferplattor.
Nedan: Omläggning av korets skiffer pågår. Arbetet sker från temporärt uppsatta bryggor.

skiffret lades i första hand på sidoskeppens flacka takytor – främst det i söder – för att de skulle bli så lite synliga som möjligt.

Efter att skifferläggningen avslutats rengjordes plattorna med vatten.

Det fördes en diskussion om att ersätta de mest flacka takytornas skifferläggning med plåt, exempelvis vid tvärskeppets sidoentréer. Detta för att säkra att vatteninträngning inte skulle ske. Eftersom takbottnen inte var skadad när de befintliga plattorna revs lades skiffertaket om som planerat, helt i enlighet med befintlig utseende.

Plåtarbeten

Som en följd av skifferomläggningen och på grund av kopparplåtarnas åldrande byttes all kopparplåt i anslutning till takytor ut mot ny. Undantagna var tornspiran som lades om 2000, stuprören och fasadernas plåtavtäckningar, som inte hade förbindelse med taken.

På de ställen där skiffertaket möter tegelväggar gjordes som tidigare ett plåtuppvik mot tegelmuren. Denna uppvikning av kopparplåt utformades med trappning som följde tegelstenarnas dimensioner. Som fogning över plåten användes mjukfog som sandades.

Yttertakets fotrännor byttes ut och erhöll en något avvikande konstruktion även om utseendet på frontplåtarna som är synliga från marknivån bibehölls. En närmare skiss på fotrännornas konstruktion finns i det arkiverade dokumentationsmaterialet.

Ovan: Skiffertakets gräns mot tegelväggen utfördes liksom tidigare med trappstegsformad kopparplåt med putskant.
Till vänster: Den nya fotrännan där stuprören bevarades.

Tvärskeppen

Över tvärskeppets ingångar finns tornspiror som är klädda med kopparplåt. Vid omläggningen revs plåten och ersattes av ny med samma läggningssätt och med samma förskjutning halvt i halvt.

Tvärskeppen avslutas med höga gavlar som har vinklade krön täckta av kopparplåt. Plåten, som låg direkt mot muren på dessa

Ovan: Här pågår rivning av kopparplåten på transeptets småtorn.
Till vänster: Rötskador i takbottnen påträffades främst i den nedre kanten där brädor byttes ut.

Ovan: Transeptets gavelmur försågs med fanérskivor och papp för att vara ett mer skonsamt underlag inför plåtläggningen.
Till höger: Här syns plåttäckningen på transeptets gavelmurskrön.

Ovan: För att åstadkomma en stabilare konstruktion lades en fals utefter ryggen på nockplåten på bland annat tornets entréutbyggnader.
Till höger: Taket på entrén till det södra transeptet.

krön, revs och för att erhålla ett jämnare underlag putsades de vinklade krönen. Därefter belades de med plywood och papp. Nya kopparplåtar lades så att en fals skapades utefter åskrönet för att erhålla en stabilare konstruktion.

I ränndalarna vid kyrkans korsmitt önskade entreprenören behålla de befintlig ränndalsplåtarna och täcka över dem men ny plywood, papp och ny plåt, vilket också beslutades.

Takryggar

Nockar och takryggar var inför arbetena försedda med plåtar av koppar. Vad gäller exempelvis plåtarna på de mindre, utbyggda entréerna och liknande med flersidiga takfall fanns vikta plåtar över takryggarna. Dessa var i sin tur spikade i en underliggande bräda. Vid omläggningen gjordes dessa i stället på en komplett trästomme och med fals upptill på mitten så att en mer ändamålsenlig infästning i falsen kunde göras.

Takkupor

Takfallen på långhusets mittskepp och tvärskeppen är försedda med takkupor för att ge dagsljus på vinden. Dessa har nästan trepassformade fönsteröppningar. All plåt ersattes med ny. Dessutom omförgylldes de klöverformade ornament som sitter på takkupornas gavelspetsar.

Ovan: Takkupa utan kopparinklädnad.
Till vänster: Takkupa med ny kopparplåt och restaurerat fönster.

Ovan: Takkupa utan kopparinklädnad.
Till vänster: Takkupa med ny kopparplåt och förgyllt treklöverornament vid gavelspetsen.

Takryttaren

Där långskeppets och tvärskeppens nockar möts finns en takryttare som är klädd med koppar. Den består i den nedre delen av lamellpartier och där över gavelornament med trepassblinderingar. Ovanför detta tar takspiran över. Hela takryttarens gestaltning av plåt motsvarades av en kärna av trä med samma form och ornamentering. De slätare plåtpartierna nederst och i spiran var lagda som skivtäckt falsplåt med förskjutna hakfalsar.

Ovan: Detalj av takryttaren när plåten tagits bort.
Till höger: Takryttaren inför arbetena, utan ornament.
Nedan: Takryttaren efter omklädning och kompletteringen med rekonstruerade ornament.

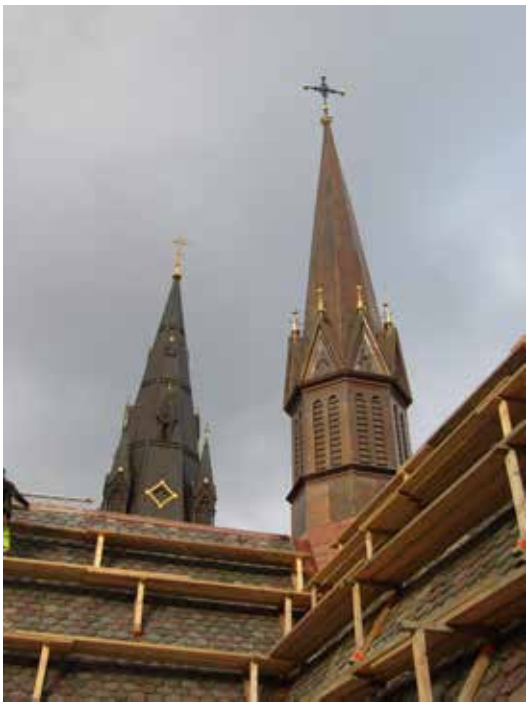

Takryttarens kors med svartmålad stomme och förgyllda kulor.

All plåt på takryttaren ersattes med ny papp och ny plåt med samma läggning, men en befintlig taklucka slopades och täcktes över med plåt.

Rekonstruktion av dekorationer

Inför arbetena saknades vissa dekorationer, som den stora takryttaren ursprungligen varit försedd med. Dessa hade suttit på varje gavelspets som finns på takryttarens nedre del. För att undersöka hur dessa sett ut gjordes uppförstoringar av äldre fotografier. Med hjälp av dessa förstoringar och genom att även titta på andra befintliga dekorationer gjordes en prototyp. Denna hölls upp och granskades på håll för att kunna ge ett intryck av hur detta såg ut på håll och vilka dimensioner de rekonstruerade dekorationerna borde ha.

När dessa förberedelser gjorts tillverkades de nya dekorationer genom bland annat trycksvarvning vid en verkstad i Tyskland. Efter detta förgylldes de och monterades på den omtäckta takryttaren. Det sammanlagda intrycket att de återskapade dekorationerna var väl proportionerade och att de gav takryttaren ett lyft.

Trapptornstak

Västtornet har trapptorn på sidorna, som är täckta med flacka plåttak. Vid arbetena ersattes de befintliga koppartaken med ny koppar. För att åstadkomma en tåligare läggning ändrades skivtäckningen så att hakfalsar tillkom och försköts halvt i halvt.

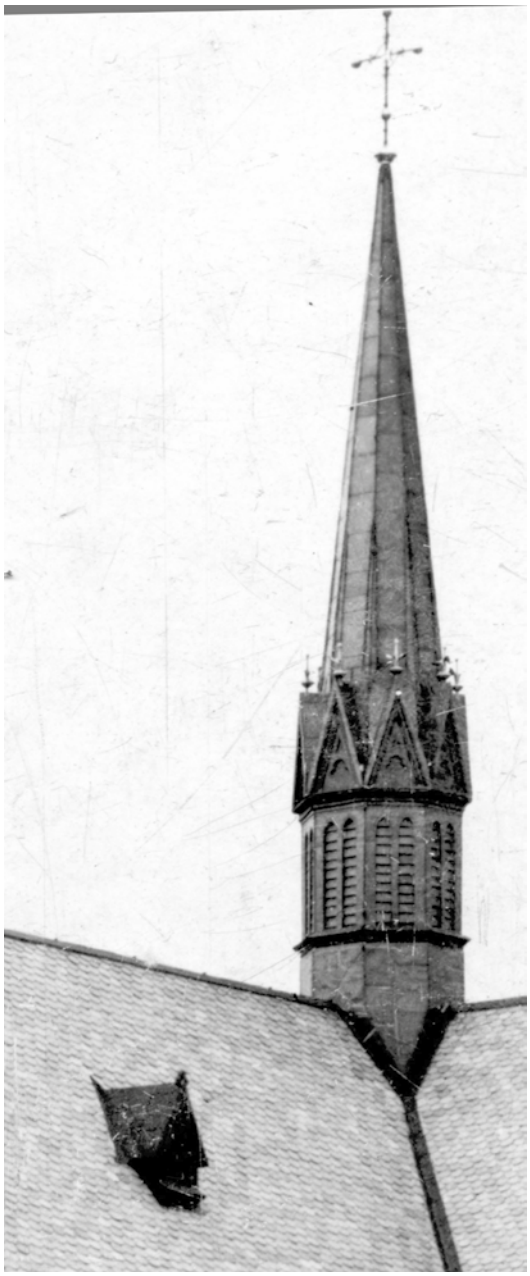

Ovan: Kraftigt förstorat äldre fotografi som användes i samband med rekonstruktionen av takryttarens ornament.
Ovan till vänster: De rekonstruerade ornamenten på plats.

Ett av de nya plåttaken över trapphustornen vid huvudtornet, jämför bild sidan 9.

Ovan: Invid koret finns små entréer med plåttak som också lades om.
Till höger: Huvudtornet försågs med en ny, men snarlik ränna.

Övriga plåtytor

På korets sidor mellan koret och sakristian respektive S:t Peders kapell finns små entréer med tak av kopparplåt. Dessa lades om på samma sätt som tidigare.

Ovan: Under ljudluckorna placerades nya rännor av koppar som samlar in vatten som rinner ner från luckorna. Det uppsamlade vattnet kan sedan dunsta bort.
Ovan till höger: En av ljudluckornas nya rännor sedd inifrån klockhuset.

Västtornet var inför arbetena försett med fotrännor längst ner på spiran. Dessa hade dåligt fall. Allt ersattes med ny plåt i en snarlik konstruktion. Ljudluckorna är utsatta för blåst och väta och det befintliga skyddet mot vatteninträngning var bristfälligt och genomrostat. Nu sattes rännor av kopparplåt upp under och utefter luckornas nedre sida där vatten kan samlas upp och avdunsta. Äldre uppsamlingskoppar bevarades på plats utan funktion.

Dekorationers förgyllning mm

Flera befintliga dekorationer i form av korsblommor av plåt vid takspetsar, trepassdekor på takkuporna osv demonterades och förgylldes på verkstad. Vid förgyllningen användes guldgrund (Lefranc 12 h) och blandguld (Rosenoble Dobbel Golld transfer 23,75 carat). Guldet lades i två lager för att göra det mer varaktigt.

Takryttaren krönsav ett kors i smide. Korsets ändar är försedda med kulor och dessa hade inför restaureringen metallband runt kulorna. Dessa band hade sliten förgyllning. Inför arbetena föreslog antikvarien först att man skulle bibehålla detta utförande med förgyllning endast i ett stråk över kulorna. När ställningarna väl rests bedömdes utförandet emellertid inte vara ursprungligt. Det kan ha varit så att man vid 1960 års restaurering förenklat arbetet genom att förgylla banden på verkstad och därefter monterat dem. Härigenom skulle man ha kunnat slippa uppförandet av ett vindtätt utrymme kring korset för att kunna göra en förgyllning på plats. Vid den nu genomförda arbetena förgylldes kulorna således i sin helhet.

På tvärskeppens gavelspetsar finns två blomsterornament av betong. Det södra hade en del sprickor och var säkrat med hålband. Av denna anledning kontrollerades dess stabilitet noggrant och den bedömdes vara tillfredsställande. Båda ornamenten målades med silikatfärg (Keim Granital, kulör 9477).

Ett nyförgyllt ornament som kröner det södra transeptet.

Murning och murbehandling

Murytor som skadades i samband med arbetena lagades med bruk och avfärgades med KEIM Granital, kulör 9477.

Där vissa plåtavtäckningar möter tegelmurverket finns fogar. Dessa fogar hade omfattande skador eftersom plåten rör sig i förhållande till murverket. Därför föreslogs att de murade fogarna ersätts med sandad mjukfog, vilket accepterades från antikvarisk synpunkt.

På en del utskjutande och utsatta ytor, exempelvis strävpelare, företogs rengöring med Bental algtvätt.

Ovan: Skiffertakets anslutning mot en putsad vägg. Nedan Fönstren restaurerades år 2000 och nu genomfördes en allmän ommålning. De liggande kittfalsarna kompletterades med nytt kitt av silikon som tidigare.

Fönster

Någon restaurering av byggnadens gjutjärnsfönster var inte inplanerad, men eftersom ställningarna mm tillät inspektion och åtgärder gjordes en översyn. Klerestoriets fönster som sitter överst i mittskeppet och motsvarande fönster i tvärskeppen lagades upp på samma sätt som det gjorts för ca 20 år sedan. Linoljekitt användes som kitt, utom på de horisontella delarna som kittades med Laseal. Dessa fönster och de som var tillgängliga grundades med oljeblymönja och målades svarta med linoljefärg (Engwall & Claesson Utvändig linoljefärg).

På tvärskeppets östra fasad är en del fönster blinderade och försedda med dekorativa stålgaller. Även dessa galler målades svarta med linoljefärg.

Klerestoriets fönsternischer visade spår som skulle kunna tyda på att solbänkarna under fönstren varit brantare från början.

Ett fönster på det södra tvärskeppets västra vägg hade ett glas som hade en horisontal blyspröjs. Alla bedömde att detta var en förenklad lagning av en spräckt glasruta. Detta krävde egentligen ingen åtgärd, men eftersom det fanns omfattande fuktfläckar nedtill på fönstret tog man det säkra före det osäkra och bytte ut hela glasrutan. Ersättningsglaset hade en liknande struktur som övriga äldre glas.

Nästan trepassformat fönster från mittskeppets takkupor inför restaurering.

Takkupornas fönsterbågar av trä var delvis rötskadade och dessa reparerades. Fönstren målades i samma bruna kulör som tornets ljudluckor: 50 % järnoxidbrunt (1A-663) och 50 % obränd terra (1A-46). Det fanns spår av en snarlik kulör på bågarna. Tidigare hade fönsterbågarna vilat mot den underliggande plåten, men för att undvika fuktvandring från plåten upp i bågbottenstycket lades nu mellanlägg för att skapa en distans. Fönstren skruvades fast i stället för att bara var fästa med böjda spikar.

Ett fyrpassfönster med trasigt glas i den södra korsarmen ersattes med ett nytt.

Kulturhistoriska iakttagelser

Takläggarnas bedömning var att takytorna ursprungligen varit belagda med Ramkvillaskiffer, men att man vid omläggningen 1960–61 kompletterat med Glavaskiffer. Korets och korsarmarnas skifferplattor har något mindre dimensioner jämfört med övriga takytor. Allra minst skifferplattor ligger på de små, låga taken vid sidoentréerna, på sakristian och S:t Peders kapell.

Entreprenören dokumenterade några namn om var inskrivna på de träspetsar som håller krönornamenten på plats ovanför ett av tvärskeppen. Här nämns ”Karl-Runo Magnusson, plåtslagare 17/4 1961” och ”Egon Rydell 17/4 1961, Plåtis, Lundbergs plåtslageri”. Båda dessa plåtslagare startade ett gemensamt företag 1962: Byggnadsplåt i Jönköping AB.

Vissa icke synliga ytor blottades vid arbetena och då framkom hälsningar från tidigare hantverkare. Här kan man läsa att plåtslagarna Rydell och Lundberg varit verksamma 1961.

Sammanfattning

Under år 2020 restaurerades Sofiakyrkans takytor genom att befintliga skifferplattor lades om och större delen av takens delar av plåt byttes ut mot ny kopparplåt. I arbetena ingick även en del fönsterommålning.

Det fanns inget syfte att göra några förändringar, men under projektets gång uppkom frågan om att rekonstruera de ornament som tidigare funnits på takryttaren mitt på taket. Dessa ornament återskapades utifrån äldre bildmaterial med lyckat resultat.

En del av kyrkans norra fasad efter avslutade arbeten.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	433-7447-2019, 433-4995-2020
Jönköpings läns museums dnr:	2019-204
Byggherre:	Jönköpings församling
Projektledare:	Daniel Höglund, Arkitekthuset Jönköping AB
Plåtkonsult:	Dan Karlsson, Tyréns, Växjö
Totalentreprenör:	Sydskiffer AB, Halmstad
Plåtentreprenör:	Drags plåt AB, Kalmar
Fogentreprenör:	AB Fogspecialisten, Mölndal
Antikvarisk medverkan:	Anders Franzén
Rapportansvarig:	Anders Franzén
Rapportgranskning:	Mikael Nordström
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Jönköpings kommun
Stad/socken:	Jönköpings stad
Fastighetsbeteckning:	Helgedomen 1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA)

Handlingar rörande Sofiakyrkan

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande Sofiakyrkan

Tryckta källor och litteratur

Börjesgård, Britt-Marie (2017). *Sofiakyrkan, kulturhistorisk karakterisering och bedömning*. Jönköpings läns museum/Växjö stift.

Franzén, Anders (2003). *Sofiakyrkan, restaurering av exteriör, korfönster mm*. Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 3002:14.

Bilaga 1. Materialspecifikation

Material och kulör lista Sofiakyrkan takrenovering 2020

Underlagspapp	Isola Isostark YEP 2500
Svetsad ytpapp	Ico Group 5500 FR
Skifferspik	Bengt sandberg byggprodukter
	Syrafast skifferspik 3,5x50mm
Sandad fog	Den Braven Silicon -NM Manhattan
Rostskyddsfärg	Introteknik Oljeblymönja
Svart färg smide mm	Engwall och Claesson Utv Linoljefärg
Bättring fasad	Keim Granital 9477,9162.9182
Bladguld	Rosenoble transfer 23,75 Carat
Guldgrund	lefranc 12h
Åskledare kompletteringar	OBO Betterman
Kompletteringsskiffer	Återbrukad Glavasten

Skiffer ligger enligt relationsdokument i du pärm-olika storlekar och skiffer på olika takfall

Under år 2020 restaurerades Sofiakyrkans takytor genom att befintliga skifferplattor lades om och större delen av takens delar av plåt byttes ut mot ny kopparplåt. I arbetena ingick även en del fönsterommålning.

Det fanns inget syfte att göra några förändringar, men under projektets gång uppkom frågan om att rekonstruera de ornament som tidigare funnits på takryttaren mitt på taket. Dessa ornament återskapades utifrån äldre bildmaterial med lyckat resultat.

Föreliggande rapport sammanfattar hur arbetena genomfördes.

Byggnadsvårdsrapport 2021:19
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM